

כתב עת דו-לשוני על העברית וספרותה

↪ ורה אגרנובסקי

שיח ישרון,

גיליונות 3 ו-4 (2015-תשנ"ו)

עורכים: פרופ' איגור טנטלבסקי, פרופ' משה טאובה וד"ר יבגני מריאנצ'יק
ירושלים - סנט פטרבורג (הוצאה לאור "Академия исследований культуры")

כתב עת דו-לשוני חדש

שיח ישרון הוא כתב עת חדש יחסית, מדעי ושפיט, שיוצא לאור מטעם המחלקה לתרבות ישראל של האוניברסיטה הממלכתית בסנט-פטרבורג² והמרכז להוראת תרבות ישראל באוניברסיטאות בעולם של האוניברסיטה העברית בירושלים.³ **שיח ישרון** החל לצאת לאור בשנת 2013, ועד כה פורסמו ארבעה גיליונות. הוא עוסק בלשונות העברית והיידיש: במחקר הלשוני והספרותי בשפות אלו ובהוראתן. בין כתבי המאמרים חוקרים ומורים ממוסדות אקדמיים בארץ וברוסיה, באוקראינה ובבלרוס. שפות המאמרים הן עברית ורוסית. כל מאמר מלווה בתקציר בשפת הפרסום וגם באנגלית וברוסית. בנסגרת סקירה קצרה זו אין אפשרות להתייחס לכל המאמרים. אציג כאן כמה מאמרים מתוך הגיליונות האחרונים (3⁴ ו-4⁵) שעניינו אותי במיוחד וגם קרובים לקוראי **הד האולפן החדש**. אתייחס לשלושה מאמרים העוסקים בהוראת העברית, לשלושה מאמרים העוסקים במחקר הלשון ולמאמר אחד העוסק במחקר הספרות העברית.

הוראת עברית מקוונת

מצאתי שני מאמרים מעניינים בנושא האקטואלי של הוראת עברית מקוונת. המאמר של אלכסנדרה קרבצובה (המרכז הרב-אזורי להוראת עברית), ניסיון ההוראה מרחוק במסגרת קורסי הכשרה למורים לעברית⁶ (גיליון 3) מתאר פרויקט הכשרת המורים לעברית בבריה"מ לשעבר שתוכנן ויושם בידי המרכז הרב-אזורי להוראת עברית בעשור הראשון של המאה. המאמר מתייחס לפרויקט על צדדיו השונים: מטרה, ארגון, טכנולוגיה, תכנים ומתודות.

- 1 השם ברוסית "Еврейская речь" והשם באנגלית: "The Jewish Speech"
- 2 השם המקורי ברוסית - Кафедра еврейской культуры СПбГУ
- 3 העורכים הראשיים של שיח ישרון הם פרופסור איגור טנטלבסקי (האוניברסיטה הממלכתית בסנקט-פטרבורג), פרופסור משה טאובה (האוניברסיטה העברית בירושלים) וד"ר יבגני מריאנצ'יק (המרכז הרב-אזורי להוראת העברית).
- 4 הקישור לגיליון 3: <http://jewish-speech.philosophy.spbu.ru/Archive/issue.aspx?isid=1>
- 5 הקישור לגיליון 4: <http://jewish-speech.philosophy.spbu.ru/Archive/issue.aspx?isid=2>
- 6 השם המקורי של המאמר: Практика дистанционного обучения в рамках курсов повышения квалификации преподавателей иврита

סקירות ספרים וכתבי עת

מטרת הפרויקט הייתה העלאת רמת השליטה בעברית של המורים המלמדים בעיקר בבתי ספר יהודיים. המשתתפים למדו עברית על פי תוכנית הלימודים של האוניברסיטה העברית ברמות ב', ג' וד' בקבוצות בנות 5-8 משתתפים. מתכונת ההוראה הייתה מפגשים מקוונים באורך שעתיים אקדמיות, פעם בשבוע. במהלך שנתיים המשתתפים למדו שתי רמות. על סמך הניסיון הזה הגיעה כותבת המאמר למסקנה שבמקרים מסוימים המתכונת המקוונת אף יעילה יותר מאשר ההוראה הרגילה, לא רק מבחינת המשאבים ומהבחינה הארגונית (חיסכון בהוצאות כיתה ובזמן הגעה למקום הלימודים, כיתות הומוגניות מבחינת הרמה ממקומות גאוגרפיים שונים) אלא גם מבחינת תהליך הלימוד וההישגים. קרבצובה טוענת שהשימוש בכלים הטכנולוגיים מאפשר לייעל את השיעור עצמו. כך זמן הכתיבה על הלוח נחסך באמצעות הצגת הקבצים, הקלטת השיעור מצמצמת שאלות חוזרות, השימוש בציט' מאפשר לא לקטוע את רצף ההוראה, והלוח הווירטואלי - להציג בו-זמנית קבצים שונים: טקסט אודיו / וידאו.

במאמר מתוארת התשתית הטכנולוגית ששימשה להוראה: תחילה התכנית ooVoo ובהמשך Adobe Connect, שהיא יעילה יותר למטרות ההוראה, אך מצריכה השקעה נוספת של המורה הן מבחינת הפן הטכנולוגי הן מבחינת ההכנה לשיעור. בנוסף לתקשורת וידאו ושיתוף מסך, תשתית זו מאפשרת לצפות בחומר כתוב, להאזין לקובצי שמע, לצפות בסרטונים ואף לעבוד בקבוצות / זוגות בחדרים וירטואליים נפרדים. מבחינת המתודות, הפרויקט עסק בפיתוח כל המיומנויות במסגרת דרישות הרמה, אך המיקוד היה בדקדוק שימושי. שיטת ההוראה הייתה דקדוקית-תרגומית, הכוללת תיאור מפורט של תבניות דקדוקיות ועבודה מעמיקה עם טקסטים שכללה גם ניתוח של צורות ותחביר. בנוסף לשיעורי הבית התלמידים למדו מראש את המילים החדשות ועשו עבודה ראשונית עם טקסטים.

גישה פורצת דרך בתחום ההוראה המקוונת מוצגת במאמר 'הוראת עברית מקוונת: ניסיון העבר, דרכי ההווה ואתגרי העתיד' (גיליון 4) שכתב יבגני מריאנצ'יק, בעבר ממונה על הוראת עברית בשלוש אוניברסיטאות במוסקבה והיום מנהל פרויקט נט"ע בחמ"ע. ההנחה, תפיסה, שלימודי עברית מקוונים אינם תחליף סביר של הלימודים בכיתה אלא רק כלי שיכול להביא להישגים יותר טובים, היא נקודת המוצא של המאמר.

החדשנות בשיטה המוצעת היא במתכונת ההוראה המשלבת הוראה מקוונת עם שיטת 'ההוראה ההפוכה' או 'הכיתה ההפוכה' (באנגלית flipped classroom) - הוצאת מרכיבי למידה חדשים מוחץ לכיתה לצורך לימוד עצמי. מריאנצ'יק מציע ליישם את 'ההוראה ההפוכה' בתחום של הוראת עברית, כפי שהציעו לאחרונה גם אחרים.⁷ במתכונת זו העבודה בבית תכלול את המרכיבים הבאים: לימוד חומר דקדוקי חדש ואוצר מילים חדש ותרגולם הממוחשב, קריאת טקסט לימודי ותשובות על שאלות וכן תרגיל מסכם וקבלת אישור כניסה לשיעור בכיתה (מקוונת במקרה זה). תלמיד שיישג בתרגיל זה יוכל לחזור ולהתנסות בו לאחר שיחזור על החומר ויפתור את התרגילים הנלווים. השיעור בכיתה יתנהל בעברית, והוא יכלול תרגול המיומנויות במסגרת החומר הנלמד.

מריאנצ'יק מציע לשלב בתוכנית עוד מרכיב חדשני - המרכיב של הלימוד העצמי יכלול חלופות שונות (החומרים יוצגו במתכונות שונות, בהתאם לסוגים שונים של אופן החשיבה והלמידה של התלמיד ובהתאם לשפה המועדפת: בצורה כתובה, חזותית או קולית; בגישה אינדוקטיבית או דדוקטיבית; בעברית או באמצעות שפת האם) וילוו במספר רב של תרגילים ממוחשבים מגוונים. התלמיד יבחר את החלופה המתאימה לו כדי להגיע לשליטה בחומר המוקנה.

7 ראו מאמרם של יואל ואורלי גינור, **הד האולפן החדש**, 104, ומאמרה של ניצה קרון בגיליון זה.

הדרך המוצעת דורשת משמעת עצמית והשקעה מצד התלמיד וכן שינוי תפיסה והשקעה רבה מצד המורה בתכנון השיעור, המכוון לפיתוח המיומנויות. נראה שהשיטה המתוארת במאמר בהקשר של הוראה מקוונת יכולה להתאים גם לכיתה לא מקוונת - עבור אוכלוסייה בעלת מוטיבציה. מריאנצ'יק רואה בדרך זו פוטנציאל רב לשיפור משמעותי של הישגי לומדי העברית בקרב אוכלוסיות יעד שונות (אולפנים, אוניברסיטאות ואף בתי ספר יהודיים). הרעיון אכן נראה בעל פוטנציאל רב אם ישנה אוכלוסייה מספיק רחבה של תלמידים שמוכנים להתמיד בהכנת החומר מראש. יהיה מעניין לעקוב אחר יישומו של הרעיון בעתיד.

על דקדוק בהוראת עברית

במאמר 'כוחו של הפועל בעברית המודרנית: בסוגות ובפעולות דיבור שונות - הפועל בהקשר או בלבד?' (גיליון 4) *ורדה ישי* (בית הספר לתלמידי חו"ל באוניברסיטה העברית) מדגישה את חשיבות הוראת הפועל בהקשר, על סמך הנחת יסוד שהמשמעות המדויקת של הפועל מתקבלת מהשיח השלם. היא מדגימה את חשיבות ההקשר כגורם מסייע בהבנת משמעות הפועל שעשויה להיות שונה מהמשמעות המילונית הגרודה.

ישי מציגה תופעות לשוניות אחדות שלגביהן ההוראה אינה משקפת מספיק את המציאות הלשונית בשפה החיה: שימוש רחב בתצורת בינוני כשם תואר, הצגת סגנון מסוים והעברת מסר מסוים באמצעות העדפה של שמות הפעולה או שמות הפועל בשיח, אופי שונה של שיח רב פעלים (טקסט דינמי) ושל שיח מצומצם פעלים (טקסט סטטי), הבחירה המכוונת בסביל לעומת הפעיל. בנוסף לכך, ישי מדגישה את חשיבות לימוד הפועל הקולקטיבי יחד עם משלימו, דוגמת 'להטיל עיצומים / קנסות'. היא מזכירה שהתפיסה של ראיית ההקשר כגורם משמעותי מסייע מיושמת בספר **הפועל בהקשר**, שהיא כותבת בימים אלו יחד עם עמיתה צוקי שי. לימוד הפועל בהקשר, לדעתה של ישי, יקדם את התלמיד לקראת כשירות לשונית.

מחקר הלשון העברית: תולדותיה וצורותיה

אציג גם שלושה מאמרים העוסקים במחקר הלשון העברית. נושא חדש ומעניין מוצג במאמרה של *מירי בר-זיו לוי* (האוניברסיטה העברית), "כאן בארץ הקודש צריך לדבר רק עברית": החייאת הדיבור העברי בראי סרטים העוסקים בעלייה הראשונה (גיליון 4). החדשנות שבמחקר זה היא בערוץ הנחקר, במתודולוגיה ובכלים. על סמך השוואת ייצוג לשון הדיבור בסרטים שונים החוקרת מסיקה מסקנות בנוגע לתהליכים החברתיים והאידיאולוגיים שמשקפים בהם (ולא בנוגע לדיבור של התקופה שבה מתרחשת העלילה). הקורפוס הוא שלושה סרטים עלילתיים מתקופות שונות: **צבר** (1932), **הם היו עשרה** (1960) ו**גיא אוני** (2011).

המאמר מעיד שהבדלים בייצוג הדיבור בסרטים שהופקו בתקופות שונות משקפים שני תהליכים שהתרחשו בארץ במהלך השנים. התהליך הראשון הוא היחלשות האידיאולוגיה החד-לשונית שעל-פיה החייאת הדיבור העברי מחייבת ביטול לשונות הלעז. התהליך השני הוא היחלשות הגישה הנורמטיבית המעלה על נס את הדיבור הרצוי ולא את המצוי.

במאמר 'הלקסיקליזציה בעברית והתמורות בתורת ההגה, בתורת הצורות ובתחביר' *פולינה סקורודומובה* (אוניברסיטת מוסקבה), דנה בנושא הלקסיקליזציה - התהליך שבו יחידה דקדוקית או צירוף מילים הופכים ליחידה לקסיקלית בעלת משמעות השונה ממשמעות רכיביה, כמו צירופי סמיכות מסוימים בעברית (בן אדם) או צירופים כבולים (כל המי ומי, בראש ובראשונה). סקורודומובה

סקירות ספרים וכתבי עת

ורה אגרנובסקי: כתב עת דו-לשוני על העברית וספרותה (על שיח ישורון, גיליונות 3-4, בעריכת א' סטניסלבסקי, מ' טאוובה וי' מריאנצ'יק)

מתארת ומדגימה שינויים פונטיים, מורפולוגיים ותחביריים המתרחשים בתהליך הלקסיקליזציה בעברית. כך במילה 'בית ספר' אפשר לזהות תהליך פונטי (הנטייה להגות 'ביצפר'), מורפולוגי (הנטייה לידע בדיבור כיחידה אחת - 'הבית ספר') וסמנטי (צמצום הרפרנטים - לא המקום בעלמא שבו יש ספרים אלא המקום שבו הילדים לומדים מהספרים האלה ומפי המורה). כמו כן המאמר דן בשאלת ההבחנה בין לקסיקליזציה לבין גרמטיקליזציה (תהליך שבו יחידה לשונית עצמאית הופכת ליחידה דקדוקית - למשל, המילה 'בשביל'). על סמך דוגמאות מהשפה העברית. היא אומרת שהתהליכים אינם מנוגדים אלא עומדים על אותו ציר.

יוליה קונדרקובה (האקדמיה על שם הרמב"ם במוסקבה), עוסקת במאמר 'השלילה הכפולה בעברית'⁸ במילים הנתפסות כמבטאות שלילה (כלום, שום דבר, מאומה, אף אחד, אף פעם, לעומת, מעולם) במשפטי שלילה ('לא ביקשתי שום דבר / כלום / מאומה') ובוחנת את השאלה אם אכן יש במשפטים אלו שלילה כפולה או שיש להתייחס למילים אלו כמילים בעלות טווח שימוש מצומצם, כלומר מילים שאינן כוללות שלילה אלא שייכות לתבנית תחבירית מסוימת (למשל, לא + פועל + כלום). המאמר מדגים את מורכבות התשובה על שאלה זו, תוך התייחסות הן לרבדים הקדומים של העברית והן לעברית החדשה.

ספרות עברית

אתייחס גם למאמר אחד העוסק במחקר הספרות העברית - מאמרה של נורית גוברין (אוניברסיטת תל-אביב), 'כחומר ביד היוצר. מגמות בספרות העברית המודרנית ביחסה לתנ"ך'. לאחר סקירה על מקומו של התנ"ך בספרות העברית לדורותיה, המחברת מתמקדת בספרות העכשווית ובוחנת את המגמות המרכזיות בה מבחינת הזיקה לתנ"ך. המגמות נבחנות על סמך חמישה ספרים המבוססים על המקרא מתוך הפרוזה העברית שיצאו לאור בשנים האחרונות: **מלכים ג** מאת יוכי ברנדס, **הקומדיה הציונית. התופת** מאת כליל זיסאפל, **מדוע לא רצחת את המלך?** מאת סם ש' רקובר, **אביגיל** מאת אמנון ז'קונט ו**המלך לא ידעה** מאת חוה עצינוני-הלוי.

החוקרת מונה מאפיינים של ספרים אלו, אך לא כולם מצויים יחד באותו ספר ואינם במינון שווה. כך, למשל, בספר **מלכים ג** (ברנדס) המגמה הבולטת היא 'סיפור אחר' של המסופר בתנ"ך באמצעות קריאה 'חתרנית' בו, כמעט הפוכה. עם זאת, הקריאה בספר מבוססת על מקורות שונים, לעתים סותרים, ועל הפרשנות לדורותיה. בנוסף לכך, גוברין רואה כאחת ממטרותיה המרכזיות של יוכי ברנדס ברומן זה ביקורת על ההנהגה הנוכחית בישראל. מגמה נוספת בספר זה, כמו בספרים רבים בסוגו, היא הפיכת הדמויות השוליות לדמויות מרכזיות, התופסות את מרכז הבמה; האירועים מתוארים מנקודת מבטן ומקבלים פרשנות שונה. נחשף גם עולמן החי והתוסס של הנשים - אף זוהי אחת המגמות הקיימות בספר זה ובאחרים.

מבט כללי

לסיום הסקירה, אציין כמה נקודות המתייחסות לכתב העת באופן כללי. קודם כול, הייחודיות של **שיח ישרון** היא בשילוב מאמרים של חוקרים ומורים מישראל וממדינות בריה"מ לשעבר, שילוב העשוי לקדם את החשיפה ואת שיתוף הפעולה בין שני העולמות האלה. עורכי כתב העת בחרו לא להוציא גיליונות נפרדים - אחד בעברית ואחד ברוסית אלא לשלב בכל גיליון מאמרים בשתי השפות. מצד אחד, בעקבות החלטה זו דובר העברית שאינו שולט ברוסית מקבל גיליון ובו מאמרים שאינו

8 השם המקורי של המאמר: «Двойное отрицание в иврите»

יכול לקרוא, ומצד אחר, שילוב זה יוצר חשיפה לנושאי המאמרים ולתקציר גם עבור מי שאינו שולט ברוסית, מה גם שניתן להשתמש בגרסה האלקטרונית של כתב העת. בגיליונות כתב העת באה לידי ביטוי החלטה נוספת של שילוב - שילוב מחקרים בלשון ובספרות עם מאמרים בנושא היישומי של הוראת עברית כשפה נוספת. גם לחיבור זה יש אותם יתרונות וחסרונות. היתרון הוא חשיפה לתחומים נשקים, והחיסרון הוא שהחוקר או המורה אינו מחזיק בידו כתב עת המוקדש כולו לנושא שבו הוא עוסק. גם אם משמרים את השילוב של נושאים שונים בגיליון, אולי הייתה תורמת חלוקה למדורים (למשל, מחקר הלשון, מחקר הספרות, הוראת עברית כשפה נוספת), אף על חשבון החלוקה לעברית ולרוסית.

סקירות ספרים וכתבי עת